

УДК 94 (477) : 281.96

Д. І. Кузовенков,
аспірант кафедри історії України Кам'янець – Подільського національного
університету ім. І. Огієнка

**«АВТОНОМІЯ В АВТОКЕФАЛІЇ»:
ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО
ПРАВОСЛАВНОГО ЦЕРКОВНОГО БРАТСТВА
«ДІЯЛЬНО – ХРИСТОВА ЦЕРКВА»**

На основі комплексно зібраних та проаналізованих архівних джерел висвітлено об'єктивні причини виникнення УПЦ Братства «Діяльно – Христова Церква» в умовах розламу внутрішнього церковного середовища вищого керівництва Української автокефальної православної церкви в 20-ті рр. ХХ ст. Охарактеризовано роль та інструменти впливу Державного Політичного Управління (ДПУ) в процес інсталяції Братства.

Ключові слова: Братство «Діяльно – Христова Церква», Українська автокефальна православна церква, Державне Політичне Управління, Всеукраїнська православна церковна рада, М. Мороз, В. Липківський.

«Автономия в автокефалии»: причины возникновения Украинского православного церковного Братства «Деяльно – Христова Церковь»

На основе комплексно собранных и проанализированных источников раскрыто объективные причины появления УПЦ Братства «Деяльно – Христова Церковь» в условиях раскола внутренней церковной среды высшего руководства Украинской автокефальной православной церкви в 20-ые гг. ХХ века. Охарактеризовано роль и инструменты влияния Государственного Политического Управления (ГПУ) в процесс инсталляции Братства.

Ключевые слова: Братство «Деяльно – Христова Церковь», Украинская автокефальная православная церковь, Государственное Политическое Управление, Всеукраинский православный церковный совет, М. Мороз, В. Липковский.

An «autonomy is in autocephaly»: reasons of origin of Ukrainian Orthodox Church Fraternity of «Dijalno – Christova Cerkva»

On the basis of the complex collected and analysed archived sources reflect objective reasons of origin of UPC of Fraternity «Dijalno – Christova Cerkva» in the conditions of break a secret of internal church

environment of top management of Ukrainian Autocephaly Orthodox Church in 20 years of XX cent. A role and instruments of influence of State Political Administration (SPA) is described in the process of installation of Fraternity.

Key words: *Fraternity «Dijalno – Christova Cerkva», Ukrainian Autocephaly Orthodox Church, State Political Administration, Allukrainian Orthodox Church Advice, M. Moroz, V. Lipkivskiy.*

Постреволюційні події початку ХХ ст. в Україні змушували громадянське суспільство заново адаптуватися до нових умов існування в країні. Остаточо укріпивши свої позиції, більшовицькі ідеологічні менеджери започаткували «серію» законодавчих процесів в різних галузях суспільно – політичного життя, в тому числі й релігійного. Відокремивши церкву від держави та приховуючи особисті переконання з цієї проблеми, більшовики окреслили готовність певним чином піти назустріч інтересам українського суспільства, в його прагненні організувати національну церкву.

На тлі державної політики щодо релігії та церкви, в жовтні 1921 р. заснувалась досить потужна церковна інституція під назвою Українська автокефальна православна церква, яка стрімко опановувала терени України та знайшла чимало прихильників серед православного суспільства. Апарат керівництва УАПЦ містив у собі значну частину патріотично налаштованих діячів нової церковної генерації, які ставили за мету працювати на користь православного суспільства України. Але з часом, під впливом в більшості внутрішніх особистісних чинників, у досить міцній структурі управління УАПЦ – 2-й Всеукраїнській православної церковній раді (ВПЦР) – утворились «тріщини», що призвели до втрати контролю керівництва УАПЦ Церквою, внаслідок чого, церква розкололася на різноманітні опозиційні групи, серед яких виокремилось Братство «Діяльно – Христова Церква».

Метою даної статті є вияснення об'єктивних причин утворення Братства «ДХЦ» в середовищі УАПЦ та визначення ролі її лідерів в організаційному становленні, аналіз взаємин братчиків з спецслужбами, а також обґрунтування власних підходів щодо проблеми утворення Братства.

Сучасні українські дослідники в більшості користуються загально відомим підходом стосовно вияснення причин інсталяції «ДХЦ» в Україні. Автором даного підходу по праву можна вважати Л. Пилявця [12]. У 1992 р. він опублікував працю, назва якої була пов'язана безпосередньо із діяльністю Державного Політичного Управління (ДПУ). Тому, на основі парадигми Л. Пилявця та ряду деяких умисно сфальсифікованих

документів (вищих партійних структур), утворився певний стереотип, що сприяв необ'єктивному трактуванню цієї проблеми, а саме: виникнення Братства «ДХЦ» розглядалось в історіографії як умисно створена органами спецслужб організація з метою розколу автокефалії в Україні. Даний стереотип проявився у працях багатьох дослідників, серед них: диякон В. Клос [9], І. Шугальова [19], архієпископ Л. Филипович [10], О. Піциль [13], О. Галамай [4] та інші. Зокрема, відзначимо, що в сучасній українській історіографії проблема вивчення діяльності церковних братств 20-х рр. ХХ ст. досі потребує ґрунтовного дослідження, поза як деякі з них суттєво відрізнялися від своїх попередників та виконували дещо інші функції.

Зауважимо, що після першого року існування Української автокефальної православної церкви, в середині її вищого церковного органу Всеукраїнської православної церковної ради у 1922 р. утворився так званий «Гурток прихильників радикальних церковних реформ». До його складу ввійшли єпископ Білоцерківської округи УАПЦ В. Бржосньовський, протоієрей С. Задорожний, протоієрей К. Янушівський, а також ще дві особи. Даний гурток проявив себе під час засідань Великих Покровських Зборів та об'єднав навколо себе осіб, які були не задоволені тим, що робиться в «серці» УАПЦ. В свою чергу, протоієрей С. Задорожний у своєму проекті оновленої церковної реформи пропонував вилучити з молитов та Святого Письма такі слова як «Господь», «раб», що нагадують про панство та рабство, переглянути церковну науку про святих тощо [1]. Аналогічні зауваження та звинувачення пролунали й від єпископа В. Бржосньовського, який за словами митрополита В. Липківського, обвинувачував УАПЦ «в застої, змертвінні», вимагав зміни пошани до Богородиці тощо [1].

Таким чином, в середовищі ВПЦР з'явилась група церковних осіб, яка певним чином, «виступила» як проти митрополита В. Липківського, так і проти його найближчого оточення. Підкреслимо, що упродовж року в середині УАПЦ відбувалися тертя, гостра церковна внутрішня конкуренція, що згодом вилились у жорсткий переділ влади. Так, митрополит В. Липківський суперничав з Головою ВПЦР М. Морозом за головування в церкві, що заслуговує детальнішого висвітлення [2, арк. 1].

У 1922 р. на другому засіданні Великих Покровських Зборів під головуванням В. Липківського – теоретика та ідеолога УАПЦ В. Чехівського – на порядку денному стояло питання висвяти на єпископа отця М. Мороза на Київський повіт. На нашу думку, М. Мороз заслуговував на таке вшанування, оскільки він був одним із головних фундаторів УАПЦ ще з 1919 р. Але конкуренція між «будівничими» церкви була

не на користь останнього. Під впливом авторитету В. Липківського така пропозиція була відхилена та не вирішена [15, арк. 5].

Тим часом, розпочалась хвиля обвинувачень з боку деяких членів Малої Ради на адресу секретаря ВПЦР протоієрея К. Янушівського за те, що він, нібито, відносився до ворожої УАПЦ обновленської групи «Жива Церква». До речі, це інкримінувалося й Голові Ради М. Морозу. Останній таке звинувачення відкидав: «Цим свідкую своїм ієрейським словом, що не належав, не належу і не маю жодних підстав належати до будь-яких церковних організацій, окремих від УАПЦ, і що, крім висновків хворобливої підозрілості, – ні в кого не було, нема і не може бути жодних даних, які б стверджували мою належність до окремих від УАПЦ церковних організацій» [18, арк. 1].

Прямих доказів та аргументів з цього приводу не було наведено. Між тим, активні зв'язки з обновленцями підтримувало подільське автокефальне братство «Церква Жива» у 1922 р. (його очолював священник УАПЦ С. Бассовол). Так, члени «Церкви Живої» взяли участь в роботі з'їзду обновленських течій Поділля (на Вінниччині) 8 листопада 1923 р. [14, арк. 1]. Прикметно, що даний акт був виправданий ВПЦР, а одного із членів «Церкви Живої» було вшановано навіть чином протоієрея. Зауважимо, що до цього Братства не входили М. Мороз та К. Янушівський.

У 1922 р. почали виникати українські православні братства, члени яких, в більшості перебували у складі УАПЦ. Утворення таких організацій досить пильно контролювалися ДПУ. Так, прибувши з Москви, агент Серафимович активно контролював усі кроки, які здійснювалися з боку вищого керівництва УАПЦ. Не обминув він й зародження братських формацій. Саме з появою московського агента в Україні, серед таких осіб як протоієрей К. Янушівський, єпископ В. Бржосньовський, протоієрей С. Задорожній та інші поглиблюються суперечки. Серафимович володів інформацією про негаразди в середовищі управління УАПЦ, знав про протиріччя між деякими членами ВПЦР.

Дослідник історії церкви архієпископ Леонтій (Филипович) зазначив, що Серафимович «вивчав українських лідерів та знайшов серед них гарних інформаторів. Першими такими інформаторами були «самосвятські» священники Самсон Задорожній, священник К. Янушівський, єпископ Володимир Бржосньовський. Він запрошував їх до себе до дому, вів з ними тривалі розмови. В результаті він врахував їхні слабкі місця ...» [10]. Таку інформацію отримав митрополит В. Липківський від подільського священника С. Бассовола, який був також у Серафимовича вдома і бачив там цих священнодіячів [1]. Напрошується питан-

ня, що тоді робив удома згаданий нами священник Бассовол у відомого агента Серафимовича?

Не важко помітити, що місія московського агента Серафимовича полягала у тому, щоб розколоти церковне середовище УАПЦ, завербувати її представників, маніпулювати стосунками між церковнослужителями, «налаштовуючи» їх один проти одного.

Таким чином, Серафимович зробив усе можливе, щоб поглибити суперечності між «опозиційною» групою та ВПЦР через своїх «завербованих» агентів, поширював також різноманітні чутки в лоні УАПЦ. Відтак, справа поширення братств розцінювалася як агентурний фактор. В. Липківський якось підкреслив, що «ДПУ хоче розбити УАПЦ з її всеукраїнським характером на окремі гуртки, для цих гуртків вживає старовинну українську назву братств, але в кожному місті дає братству іншу назву, щоб менше між ними було спільності». Далі він зазначав, що «в цьому й полягала праця Серафимова», і що «братчики це й є свідомі або несвідомі виконавці його завдань» [1].

У 1923 р. на засіданні Малої Ради ВПЦР на порядок денний було внесено Постанову Київського Повітового Собору для затвердження виборчих переведень. Але остання не затвердила постанову, що викликало гнів у митрополита В. Липківського та В. Чехівського. Митрополит так прокоментував цей факт: «Голова Ради (М. Мороз – Д.К.) і робота, яку він веде – «це оберпрокурорщина», і він і всі члени Малої Ради, крім його і В. Чехівського, є контрреволюціонери» [16, арк. 16].

Зауважимо, що проти поведінки митрополита та його виразів протестували в різних формах Голова Ради, єпископ П. Тарнавський та інші члени Ради. Окрім слів «контрреволюціонери», митрополит називав членів Ради «морозівцями» (послідовники М. Мороза) та «синодальниками» (послідовники обновленської церкви).

Досить агресивна поведінка В. Липківського була викликана передусім тим, що Рада пішла проти його задумів, оскільки на засіданні це питання міг врегулювати Голова Ради М. Мороз на його користь. Але Мороз не тільки цього не зробив, а й навпаки – згуртував біля себе членів Ради, тим самим виступивши проти волі митрополита В. Липківського.

Заспокоївшись, В. Липківський вирішив пояснити свої звинувачення та заявив, що «він нікого не хотів образити, а лише хотів охарактеризувати напрямок діяльності Голови Ради протоієрея М. Мороза та деяких інших членів Малої Ради – приспінників (послідовників – Д.К.) Мороза, що слово «контрреволюціонер» він вживає в церковному розумінні, а не в політично – державному і, на його думку, всі члени Ради, окрім його і В. Чехівського, є церковні контрреволюціонери» [16, арк. 17].

Зауважимо, що В. Липківський та В. Чехівський впродовж 1922 – 1924 рр. досить активно намагалися нейтралізувати вплив Голови Ради М. Мороза або й зовсім відсторонити його від справ УАПЦ. Після Покровських Зборів у 1923 р. В. Липківський зазначив: «Ми, з Володимиром Мойсієвичем Чехівським перемогли Мороза. Залишимо його ще на рік. Побачимо, що з цього вийде» [18, арк. 3]. Тут малось на увазі те, що Мороза було знов обрано на Голову Ради. Прочитуємо й В. Чехівського, який заявив, що «Мороза треба спекатися» [17, с. 168].

Загалом період кінця 1923 р. і початку 1924 р. був переломним у міжцерковних стосунках, оскільки Голову ВПЦР М. Мороза практично «позбулися». Наприкінці 1923 р. планувалось скликати Великі Покровські Збори, на яких мало вирішитися питання щодо перевиборів Президії. Але з певних причин, Збори не відбулися. На перевиборах більшість голосів були подані проти кандидатури Мороза на посаду Голови Ради, а його заступника, протоієрея К. Янушівського, Рада взагалі не бажала розглядати як кандидата на секретарювання. Протоієрей К. Янушівський не розгубився і надіслав листа до ВПЦР з проханням виплатити йому борг (за грудень 1923 р.) за роботу в Раді [5, арк. 18].

Загалом, кількість невдоволених церковною діяльністю митрополита та його найближчого оточення зростала. Більша частина з них приєдналася до протоієрея М. Мороза. Серед них були такі відомі діячі УАПЦ, як єпископ Білоцерківської єпархії УАПЦ В. Бржосньовський (відомий також як прогресивний член «Гуртка прихильників радикальних церковних реформ»), єпископ П. Тарнавський (настоятель Софіївської парафії, що була головним осередком ВПЦР УАПЦ) та ін. До речі, останній був ще й палким прихильником М. Мороза, за що його прозвали «морозівцем».

Ці та інші невдоволені політикою митрополита В. Липківського церковні діячі вийшли до Братства «Христової Церкви Працюючих», яке під час реєстрації 8 лютого 1924 р. отримало вже іншу, відому назву Братство «Діяльно – Христова Церква». В. Липківський якось зауважив, що «найближчою причиною єднання їх в Братство «ДХЦ» послужило, мабуть, незадоволення тим, що їх не обрано до складу ВПЦР» [11, с. 25].

Зауважимо, що наслідками внутрішньоцерковної ворожнечі в середовищі ВПЦР УАПЦ, які призвели до «вимушеного» утворення Братства «Діяльно – Христова Церква» у 1924 р. стали: прихована та відкрита конкуренція за головування в церкві між Головою ВПЦР М. Морозом та митрополитом УАПЦ В. Липківським, що носила амбіційний характер; миттєва реєстрація держорганами влади статуту Братства ДХЦ на

відміну від не затвердженого статуту УАПЦ з 1921 р.; протиріччя між членами ВПЦР в зв'язку з утворенням в ній «Гуртка прихильників радикальних церковних реформ» у 1922 р. та ін.

Варто звернути увагу на такий факт як миттєва реєстрація держорганами влади статуту Братства ДХЦ. Дослідниця І. Преловська вважає, що досі не висвітленим залишається той факт, що «Діяльно – Христова Церква» була швидко зареєстрована владою і отримала в якості своєї київської резиденції Михайлівський Золотоверхий собор і монастир [7, с. 24]. ВПЦР одразу зреагувала на це, кваліфікуючи братчиків як зрадників, що цілком відповідало плану поступового розколу в середовищі ВПЦР УАПЦ.

В доповідній записці відділу ЦК (б)У була акцентована увага на тому, що «з метою внутрішнього розколу УАПЦ, нами у 1924 р. було організоване ліве крило під назвою «Діяльно – Христова Церква» з осіб, незадоволених політичною лінією ВПЦР по відношенню до Радянської влади. Ця група стоїть на ґрунті лояльного ставлення до Радянської влади, веде успішну боротьбу з ВПЦР» [6, арк. 8].

Аналіз документів з даної проблематики дає можливість висновувати, що партійне керівництво і спецслужби умисно створили стереотип, що «ДХЦ» була штучна та окрема організація, яка виконувала завдання ДПУ. Така дезінформація й досі сприймається в історіографії за дійсний факт.

З цього приводу не можна не погодитись з думкою А. Киридон, яка зауважила, що такий підхід, стосовно інспірації працівниками ДПУ ДХЦ, надто спрощений, оскільки, головна причина розколу в УАПЦ впливала з розбіжностей політичних позицій, що їх займали окремі прихильники автокефалії. Органи радянської влади лише вміло використали ці розбіжності між лідерами руху для поглиблення розколу, що намітився. Головним зряддям стало ДПУ, за підтримки якого на початку 1924 р. було зареєстровано статут цієї церкви, а потім надано їй значну підтримку [8, с. 139].

У зв'язку з цим є підстави стверджувати, що новостворене Братство було лише вчасно підтримане органами влади: йому було обіцяно безперешкодну працю як на терені України, так і за її межами. Загалом працівники ДПУ намагались в усьому допомагати братчикам: передавали храми у їхнє користування, сприяли безперешкодному утворенню парафій, оскільки вони вважали, що їх усіх об'єднує спільна мета – боротьба проти УАПЦ – Липківського. Але така допомога тривала не довго – у середині 1926 р. потреба у підтримці та фінансуванні ДХЦ у партійних структур відпала. Братство не виправдало сподівань ДПУ, тому спецслужби запропонували інкорпорувати ДХЦ до УАПЦ у 1927 р.

Таким чином, взаємне недовір'я, конкуренція, ворожнеча і суперечності, що панували серед керівництва ВПЦР постійно вимагали пошуку компромісу, нових змін в структурі керівництва УАПЦ, оскільки церква мала національний характер та отримала широке довір'я серед парафіян. Але ця боротьба призвела до негативних наслідків, яка призвела до утворення «Діяльно – Христової Церкви» та остаточного розламу в середовищі УАПЦ.

Список використаних джерел та літератури

1. Липківський В. Відродження української церкви 1917 – 1930 рр. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.hram.kiev.ua/print.php?id=685
2. Відозва членів Братства «Діяльно – Христова Церква» до віруючих // Центральний Державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО). – Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 222.
3. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: У 4 т., 5 кн. – Репр. відтворення вид. 1961 р. – К. : Либідь, 1998. – Т. 4., кн. 1. – 368 с.
4. Галамай О. М. «Погорілквіщина» у Подільському православ'ї // Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції / За ред. Завальнюка О. М., Баженова Л. В., Винокура І. С. та ін. – Кам'янець-Подільський : ОНОМ, 2004. – С. 582–589.
5. Дело протоиерея Янушевского Константина Юфимовича. – ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 2. – Спр. 1527.
6. Докладные записки, справки отделов ЦК КП(б)У, советских органов и учреждений о состоянии сектантства и религиозном движении на Украине. Протокол заседания комиссии Политбюро ЦК КП(б)У о сионистском движении на Украине и работе среди еврейского населения. Прокламации, листовки, инструкции сионистско-социалистических партий в СССР, присланные губкомами и окружкомами КП(б)У в Главное бюро евсекций ЦК КП(б)У (21.03.1925 – 02.12.1925 г.). – Центральний Державний Архів Громадських Об'єднань України (далі – ЦДАГО). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2007.
7. Другий Всеукраїнський православний церковний собор УАПЦ 17–30 жовтня 1927 р.: Документи і матеріали / Упорядники: С. Білокінь, І. Преловська, І. Старовойтенко. – К., 2007. – 698 с.
8. Киридон А. Час випробувань: держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. – 384 с.
9. Клос В. Михайлівський Золотоверхий собор – осередок «Діяльної Христової Церкви» (1924 – 1927 рр.) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.prytyska.kiev.ua/content/view/216/28/
10. Филлипович Леонтий. Украинские шовинисты и самосвяты : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ua.mrezha.ru/samosvyats.htm

11. Митрополит Василь Липківський: матеріали до біографії (з фондів ЦДАВО України) / Упорядник Пилявець Л. – К : Інститут української археології АН України, 1993. – 48 с.

12. Пилявець Л. Хрещениця ДПУ. З історії Діяльно-Христової Церкви // Людина і світ. – 1992. – № 5 – 6. – С. 26 – 29.

13. Піциль О. Відродження і «самоліквідація» Української Автокефальної Православної Церкви // Історія релігій в Україні. Тези повідомлень Міжнародного V круглого столу (Львів, 3 – 5 травня 1995 р.). – Том. 1. – Част. 4. – Київ – Львів, 1995. – С. 338 – 340.

14. Протоколи засідання Малої Ради ВПЦР. – ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 416.

15. Протоколи засідань Великих Покровських Зборів ВПЦР. – ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 288.

16. Протоколи чергового (місячного) Засідання Малої Ради ВПЦР. – ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 1. – Спр. 413.

17. Репресована УАПЦ. Політичні репресії проти священників Української Автокефальної Православної Церкви (1919 – 1938). Ч. II. За документами Галузевого Державного Архіву Служби безпеки України / Упорядники: І. Бухарева, С. Кокін, І. Преловська, Г. Смирнов // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – К., 2006. – № 1/2 (26/27) – 336 с.

18. Справа про сварки між протоієреєм М. Морозом, митрополитом Липківським і В. Чеховським. – ЦДАВО України. – Ф. 3984. – Оп. 3. – Спр. 255.

19. Шугальова І. О. М. Пивоваров: постать на тлі епохи // Історія релігій в Україні: Тези повідомлень XVII Міжнародного круглого столу (Львів, 14 – 17 травня, 2007 р.). – Львів : Логос – С. 928 – 935.